

Pr. lect. dr. Lucian Farcașiu

MĂRTURISIREA CREDINȚEI PRIVITĂ DIN PERSPECTIVA CARACTERULUI EPIFANIC AL CULTULUI DIVIN

I. Preliminarii.

Spre o existență încadrată în Trupul Bisericii

a. Experiența eclesială

În Ortodoxie, teologia nu este ruptă de spiritualitate și de cult, între teologie-cult-spiritualitate existând o relație interioară și indisolubilă. Altfel spus, teologia se cristalizează și se fundamentează pe spiritualitate și cult, iar spiritualitatea și cultul se verifică permanent prin teologia Bisericii, care are ca ultim fundament al ei dogma. Generalizând, am putea zice că teologia trebuie să-și aibă temeiul în săvârșirea ei liturgică, în celebrarea Bisericii. Identificând această interrelație dintre dogmă/teologie și Liturghie/cult sau, mai precis celebrarea liturgică, Părintele John Breck subliniază că „teologia trebuie să izvorască din adâncurile potirului euharistic”¹.

Ajungem, așadar, să afirmăm că „În Ortodoxie, unitatea dintre teologie și mistică, dogmă și spiritualitate este fundamentală, în sensul că nu se poate gândi o teologie care să nu fie mistică și o dogmă golită de spiritualitate, o dogmă care să nu fie întrupată, trăită, care să nu indice o experiență a Treimii realizată în cadrul eclesial”².

1. John Breck, *Puterea Cuvântului în Biserica dreptmăritoare*, trad. Monica E. Hergelegiu. Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1999, p. 145.

2. Lect. dr. Cristinel Ioja, *Rațiune și mistică în teologia Ortodoxă*, Editura Universității «Aurel Vlaicu», Arad, 2008, p. 26.

Dacă teologia ortodoxă este pe alocuri acuzată de influențe scolastice, occidentale, acest lucru se datorează în primul rând faptului că nu întotdeauna cugetarea teologică izvorăște din ceea ce săvârșim eclesial în slujbe. Teologul Karl Cristian Felmy constată de pildă, referindu-se la modul de a face teologie în Biserica Ortodoxă, că „nu există tratate teologice care să expună învățătura despre mântuire pe firul săvârșirii cultului divin”³. Poate că nu întotdeauna avem suficientă atenție la ceea ce am putea numi caracterul doxologic al credinței pe care o mărturisim. Iar caracterul doxologic al credinței are ca exigență experiența ei în trupul Ekklesiei, în slujba bisericească.

Andrew Louth, vorbind despre acest divorț dintre dogmă și spiritualitate, arată că: „Un mod în care se manifestă divizarea în teologie, îl constituie separația dintre teologie și spiritualitate, dezbinarea dintre gândirea despre Dumnezeu și mișcarea inimii către Dumnezeu. Este o separare între minte și inimă (...), o separație deosebit de dăunătoare în teologie, pentru că ea amenință în chip fundamental întregul eșafodaj al acesteia, atât în aspectul ei duhovnicesc, cât și în cel intelectual. Ruptă de mișcarea inimii spre Dumnezeu, teologia se găsește într-un gol – căci unde anume este obiectul ei? Unde este Dumnezeu, de Care se ocupă? Chiar dacă Dumnezeu ar putea fi atins de rațiune, chiar dacă teologia naturală ar fi posibilă, adevărata teologie n-ar putea fi niciodată restrânsă în limite atât de înguste”⁴.

Experiența eclesială a credinței trimite în mod obligatoriu către ritmul liturgic al vieții Bisericii. Pentru ortodocși, „dogma exprimă experiența Bisericii, iar nu simple principii teoretice – iar experiența ortodoxă trimite la Biserică, la cultul divin, la Sfintele Taine”⁵.

b. Dogmă și cult.

Structura dogmatico-liturgică a cultului în Ortodoxie

Rânduiala liturgică a Bisericii este expresie a dogmei, dar a unei dogme ce nu se propune doar la nivel declarativ, ci a unei dogme afirmate în chip doxologic. Iar dogma aceasta integrează, nerămânând ceva exterior, astfel încât, odată integrați în însuși conținutul dogmei, nu ne rămâne

3. Karl Cristian Felmy, *Dogmatica experienței eclesiale – înnoirea Teologiei Ortodoxe contemporane*, trad. prof. dr. Ioan Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 1999, p.194.

4. Andrew Louth, *Deslușirea Tainei. Despre natura teologiei*, trad. Mihai Neamțu, Editura Deisis, Sibiu, 1999, p. 35.

5. Karl Christian Felmy, *op. cit.*, p. 49.

decât să mărturisim în chip doxologic ceea ce de fapt trăim, realitatea pe care o întrupăm. În acest sens, Părintele Stăniloae afirmă că în Biserica Răsăriteană s-a simțit întotdeauna necesitatea întrupării doctrinei și nu construirea unei doctrine rupte de viața Bisericii: „credința a fost o practică și nu neapărat o doctrină. Noi practicăm credința în Sfânta Treime, trăind după acest model al iubirii Tatălui și Fiului, umplându-ne de iubirea Fiului pentru Tatăl, iubind, uniți cu Hristos, pe Tatăl; având asupra noastră același Duh și rămânând uniți cu Fiul și între noi, ca primii creștini. Moștenirea Ortodoxiei nu este atât o moștenire doctrinară, cât moștenirea unui mod de viață”⁶.

Dogma, dacă nu se fundamentează pe cult și nu se transformă în doxologie, riscă să devină distantă pentru viața oamenilor, rece și de neînțeles. În Ortodoxie, cultul devine doxologie, iar tradiția dogmatică devine tradiție cultică, doxologică⁷, accesibilă și prezentă în mod pronunțat la nivelul vieții comunitare și personale a creștinilor. Sfântul Vasile cel Mare vorbește despre legătura indisolubilă dintre dogmă și experiența ei cultică: „Precum am primit de la Dumnezeu, așa ne botezăm, ne botezăm după cum credem, după cum credem așa ne închinăm Domnului, nici nu despărțim pe Duhul de Tatăl și de Fiul, nici nu punem pe Tatăl mai presus decât Duhul, după cum nici nu spunem că Duhul e mai bătrân decât Fiul, așa cum încearcă să dovedească gurile celor ce hulesc”⁸. Imnul liturgic prin intermediul căruia se operează transfigurarea credinței în laudă și transfigurarea dogmei în spiritualitate, dar și transfigurarea comuniunii dintre credincioși într-o comuniune cu Sfânta Treime, este o parte constitutivă a teologiei și nu un simplu adaos la ea⁹.

Vorbim în sensul acesta despre o unitate între doxologie și dogmă. De aceea zicem că Teologia Dogmatică este exprimată liturgic, iar Teologia Li-

6. M. A. Costa de Beauregard și pr. Dumitru Stăniloae, *Mică dogmatică vorbită. Dialoguri la Cernica*, trad. Maria Cornelia Oros, Editura Deisis, Sibiu, 1995, p. 30.

7. Aurel Grigoraș, *Dogmă și cult private interconfesional și problema intercomuniunii*, în „Ortodoxia”, an. XXIX (1977), nr. 3-4, p. 352.

8. Sfântul Vasile cel Mare, *Epistola 251*, 4, în „Scrieri”, partea a III-a, col. PSB, vol. 12, trad. pr. prof. dr. Constantin Cornițescu, pr. prof. dr. Teodor Bodogae, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1988, p. 521.

9. Iacob Coman, *Theo-doxa-Logia. Semnificația teologico-doxologică a imnelor religioase în marile religii ale lumii din perspectivă creștină*, Editura Episteimon, București, 1999, p. 154.

turgică exprimă de fapt, prin prezența Duhului Sfânt, dogma în desfășurarea ei. Mărturia liturgică devine astfel deopotrivă mărturie dogmatică și invers¹⁰. Drept mărturie, amintim cuvintele teologului rus Gheorghe Florovschi: „Există multe lucruri care atestă Biserica, nu în mod Dogmatic, ci liturgic: în simbolismul ritualului Tainelor, în limbajul în imagini al rugăciunii, în ciclul bine rânduit de rugăciuni și praznice din cursul anului bisericesc. Mărturia liturgică e însă deopotrivă de valabilă, ca și mărturia dogmatică. Concretețea simbolurilor este uneori chiar mai vie și mai expresivă decât orice concepție logică”¹¹.

Înțelegem, așadar, faptul că în teologia ortodoxă, în cult se întâlnește valoarea obiectivă și experimentală a dogmelor: „Locul dogmei în Ortodoxie a fost și a rămas cultul, căci în cult ea rămâne vie (...). Adevărul religios, înainte chiar de a fi exprimat în formule dogmatice și în expuneri metodice, se mărturisește prin imne, prin antifoane, prin doxologii, devenind el însuși imn, antifon, doxologie. Adevărul care a devenit astfel rugăciune doxologică, pregătește sufletul credinciosului pentru întâlnirea cu Dumnezeu. În Ortodoxie nu se poate înțelege doctrina în afara Liturghiei și cel ce nu este liturg nu poate fi teolog. Doctrina și Liturghia se implică și se confirmă reciproc”¹².

În cult, dogma dobândește o valoare obiectivă și experiată întrucât, în acest context, ea „nu mai este un adevăr despre Hristos, Biserică, Mântuire, ci ea este Hristos, este Biserica, este Mântuirea, pentru că actualizează prin participarea credincioșilor și prin Duhul Sfânt toată lucrarea lui Hristos întru mântuirea noastră”¹³. Evagrie Ponticul afirmă această interdependență în celebra frază filocalică: „Dacă ești teolog (dacă te ocupi cu contemplarea lui Dumnezeu), roagă-te cu adevărat; și dacă te rogi cu adevărat, ești teolog”¹⁴. Teologia nu poate fi despărțită de doxologie, și „chiar dogmele au caracter doxologic prin felul în care sunt formulate, iar teolog este acela care reușește

10. A se vedea în acest sens pr. prof. dr. Nicolae D. Necula, *Un act liturgic exprimă un adevăr de credință*, convorbire consemnată de Boris Buzilă, în „România liberă”, rubrica „Lumea creștină”, an. XLIX (1991), serie nouă, nr. 14352, sâmbătă, 19 ianuarie 1991, p. 5.

11. G. Florovschi, *Bible*, p. 84, apud, K. Ch. Felmy, *op.cit.*, p. 66.

12. Aurel D. Grigoraș, *op. cit.*, p. 354.

13. *Ibidem*, p. 206.

14. Evagrie Ponticul, *Cuvânt despre rugăciune în 153 de capete*, 60, „Filocalia”, vol. I, trad. pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, Editura Harisma, București, 1993, p. 112.

să transpună în termeni teologici experiența liturgică a Bisericii, trăită în comuniune cu Dumnezeu Treimic prezent și lucrător în Biserică¹⁵.

Această relație între dogmă și cult „evită separația dintre aspectul rațional și conținutul liturgic al dogmelor, în dogmă coexistând armonios atât aspectul rațional, cât și cel mistic. Astfel, dogmele îmbie spre trăire, spre experiența lor la nivel personal și comunitar-eclesial, prin intermediul dimensiunii cultice-sacramentale a Bisericii, și nu spre speculații sterile, care nu au legătură cu viața și cu scopul ei, care este îndumnezeirea omului și a cosmosului. Speculațiile asupra dogmelor, speculații care nu au de-a face cu întruparea dogmelor în viața persoanei și a comunității, sunt semnul divorțului dintre rațiune și mistică, divorț care diminuează drastic vizibilitatea asupra misterului credinței, asupra adevărului revelat care nu poate fi conceput în afara unei dimensiuni paradoxale și cuprinzătoare, pe care o susține din plin relația dintre rațiune și mistică¹⁶.

Deși *lex orandi* nu înlocuiește teologia, totuși aspectele doctrinare fundamentale ale Ortodoxiei, înainte de a fi structurate în concepte, au fost experiate în mediul eclesial prin *lex orandi*¹⁷. Reflexia teologică s-a hrănit întotdeauna în Răsărit din tradiția vie a Bisericii, din Liturgia ei – care a creat cadrele unei vieți creștine unde se decantau toate învățăturile nou apărute și unde ereziile se sfărâmau tocmai de această viață cultică și eclesială – și nu de simple cuvinte sau de un sistem creștin despărțit de experiența Bisericii și, în definitiv, fără viață.

În această perspectivă, Tradiția dogmatică ce se naște din viața Bisericii devine Tradiție liturgică, doxologică, cultul devenind, astfel, păstrătorul credinței Bisericii. La rândul său, cultul se află în atenția poporului lui Dumnezeu, spre a se evita ereziile¹⁸. Expresia liturgică a dogmei se poate identifica în Răsăritul creștin în simbolul niceean și în forma dezvoltată a acestuia ca simbol niceo-constantinopolitan. Chiar și formula hristologică de la Calcedon, cu toate că nu este direct o mărturisire liturgică, este formulată sub influență liturgică în același mod în care au fost introduse în conținutul ei afirmațiile cele mai importante ale mărturisirii sinodului de la Niceea: „Formulările vechi ortodoxe ale dogmei treimice și hristologice au fost expresii liturgice

15. Lect. dr. Cristinel Ioja, *op. cit.*, p. 37.

16. *Ibidem*, p. 39.

17. H.E.W. Turner, *The Pattern of Christian Truth*, London, 1954, p. 474.

18. Aurel Grigoraș, *op. cit.*, în *rev. cit.*, p. 335.

sau, cel puțin expresii care au ținut la slujirea imediată a imnului liturgic. Biserica Ortodoxă a preferat formularea liturgică a adevărilor de credință și astfel și-a păstrat posibilitatea gândirii teologice libere, pe care Apusul a exclus-o, prin definiții dogmatice dincolo de măsură. De altfel, viața liturgică și mai ales Tainele, fiind prelungirea acțiunii Răscumpărătoare a Domnului Hristos, alcătuiesc împreună cu dogmele «totul» vieții Bisericii¹⁹.

Rămânând fidelă practicii Bisericii primare, Biserica Ortodoxă a urmărit și urmărește păstrarea structurii unei mărturisiri, care în același timp este o mărturisire liturgică și o învățătură obligatorie, așa încât putem vorbi în mod firesc de aspectul dogmatic al cultului și de aspectul doxologic al dogmei²⁰.

Plecând de la aceste realități, putem afirma că teoretizarea unilaterală a dogmaticii și doxologiei în afara spațiului vieții eclesiale nu este o orientare autentic creștină, întrucât atât dogma, cât și doxologia nu sunt scop în sine, ci realități care sunt inspirate de Dumnezeu și ne îndrumă spre Dumnezeu²¹. Părintele profesor Ion Bria se exprimă, în ceea ce privește unitatea și relația dintre dogmă și doxologie, astfel: „Dogmatica ortodoxă dă prioritate elementului doxologic în prezentarea și în interpretarea dogmei de credință. În locul construcțiilor sistematice de tip scolastic, dogmatica ortodoxă a preferat limbajul doxologic și simbolic, care a salvat misterul credinței. Cuvântul lui Dumnezeu devine, astfel, un adevăr trăit, iar mărturisirea credinței face parte din experiența liturgică a Bisericii. La nivelul rugăciunii și al doxologiei, interpretarea teologică refuză identitatea între concept și conținutul conceptualizat și recurge la categoriile teologiei apofatice, care nu sunt altceva decât imnurile iubirii divine. Această interpretare și expunere doxologică a învățăturii de credință decurg nu numai din limitele conceptelor și afirmațiilor ce se pot aplica lui Dumnezeu ci, mai ales, din realitatea divină transcendentă ca atare, din plenitudinea prezenței lui Dumnezeu în actele Sale de revelație și manifestare personală²²”.

Deci, nu putem avea o înțelegere autentică a adevărului de credință al Bisericii fără o experiență a acestuia, după cum nu putem vorbi de o experiență creștină autentică în afara adevărilor dumnezeiești, adică, nefundamentată

19. *Ibidem*, p. 336.

20. *Ibidem*, p. 355.

21. Iacob Coman, *op. cit.*, p. 169.

22. Pr. prof. dr. Ion Bria, *Tratat de Teologie Dogmatică și Ecumenică*, Editura Universității „Lucian Blaga”, Sibiu, 1996, p. 16.

dogmatic. Paul Evdokimov se exprimă în acest sens, arătând că: „Experiența mistică trăiește conținutul credinței comune și teologia o ordonează și o sistematizează. Astfel, viața oricărui credincios, ascet sau mistic, este structurată de elementul dogmatic al cultului și doctrina comunică trăirea intimă a Adevărului trăit de Sfinții și Părinții Bisericii. Teologia este mistică și viața mistică este teologică: aceasta este culmea teologiei, teologie prin excelență, contemplarea Sfintei Treimi. Cu cât teologia și viața sunt mai mistice, cu atât sunt mai concrete. Sfintele Taine sunt prin excelență mistice și, în același timp, sunt actele cele mai concrete”²³.

Sfântul Ioan de Kronștadt afirmă caracterul complex și atoateunificator al cultului Bisericii Ortodoxe, subliniind următorul fapt: cultul Bisericii „nu este numai o doxologie, mulțumire și cerere obștească, precum și lucrarea sfințită pentru toți credincioșii a mântuitoarelor lui Dumnezeu Taine, ci și școală a credinței și evlaviei”²⁴. În alt loc, afirmă: „conținutul cultului divin este, deopotrivă, sacral istoric-bisericesc, dogmatic, moral, sacramental, ritual, rugător, doxologic”²⁵.

Pornind de la aceste scurte considerații, am înțeles că orice conținut al credinței noastre nu trebuie despărțit de experiența vie a Bisericii. Aceasta întrucât dogma, adevărul de credință al Bisericii, care nu este altceva decât expunerea în cuvinte a iconomiei dumnezeiești de zidire, de proniere și de mântuire a lumii, și-a găsit întâia dată expresie în viața cultică a Bisericii, „viață prin care Persoana și lucrarea divino-umană a lui Hristos s-a împărtășit lumii prin acte și rugăciuni liturgice”. Din această perspectivă „între adevărul dogmatic și între Hristos, care a spus: *Eu sunt Adevărul*, și între viața liturgică a Bisericii este acoperire deplină. Adevărul dogmatic este Hristos Adevărul care se împărtășește euharistic și în celelalte acte liturgice ale Sfințelor Taine. În acest fel, dogma eclesială este în afara oricărei obiectivări abstracte”²⁶. Adevărul dogmatic este proclamat cultic, cultul devenind astfel expresia concretă a Adevărului întrupat.

23. Paul Evdokimov, *Cunoașterea lui Dumnezeu în tradiția răsăriteană. Învățătura patristică, liturgică și iconografică*, trad. pr. lect. univ. dr. Vasile Răducă, Editura Christiana, București, 1995, p. 137.

24. Sfântul Ioan din Kronștadt, *Liturghia: cerul pe pământ. Cugetări mistice despre Biserica și Cultul divin ortodox*, trad. Boris Buzilă, Editura Deisis, Sibiu, 1996, p. 203.

25. *Ibidem*, p. 214.

26. Pr. dr. Vasile Vlad, *Dimensiunea liturgică a vieții religios-morale*, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, Arad, 2009, p. 48.

Ajungem astfel la conceptul de „experiență ecclesială”²⁷ a credinței pe care o mărturisim în ritmul liturgic al vieții Bisericii. În special, pentru ortodocși – așa cum am mai amintit – „dogma exprimă experiența Bisericii, iar nu simple principii teoretice” – iar experiența ortodoxă „trimite la Biserică, la cultul divin, la Sfintele Taine”²⁸. În sensul acesta, înțelegem că toate problematicile dogmei trebuie urmărite în experiența epifanică a Bisericii. Pentru că nu se poate concepe o scindare între gândirea creștină și trăirea ca faptuire a adevărului de credință. Din punctul acesta de vedere, afirmăm că Ortodoxia accentuează ecclesialitatea experienței. Ortodoxia nu se poate concepe, așadar, fără tradiția ei liturgică, neputând trăi fără ea, deoarece aceasta reprezintă elementul său vital, fiind puterea ei și făcând parte din ființa ei, întreținându-i viața. Teologul Sergiu Bulgakoff afirma în acest sens că „Ortodoxia este liturgică prin însăși ființa ei”²⁹. Din această perspectivă, afirmăm că Biserica răsăriteană are caracteristic faptul că „trăiește și învață liturgic teologia sa”³⁰, cultul în Biserica Ortodoxă, nefiind altceva decât „raiul pe pământ”³¹ și manifestarea frumuseții lumii spirituale³², ajutând la înălțarea și transfigurarea credinciosului.

Înțelegem, așadar, faptul că „în Ortodoxie, experiența spirituală este expresie a conținutului viu al credinței pe care teologia nu face altceva decât să o sistematizeze. Viața fiecărui creștin trebuie să fie structurată pe elementul dogmatic, dogma însăși fiind o formulă liturgică, un fel de doxologie vie, trăită și proclamată ca atare în tot cuprinsul Sfintei Liturghii”³³.

Tocmai de aceea, deși în viața sfinților Bisericii noastre „nu există un sistem teologic, există în schimb o experiență teologică și mărturia ei”³⁴.

27. Sintagma „experiență ecclesială” este folosită și explicitată în chip strălucit de către teologul reformat Karl Christian Felmy în *op. cit.*

28. K. Ch. Felmy, *op.cit.*, p. 49.

29. Sergiu Bulgakoff, *Ortodoxia*, trad. Nicolae Grosu, Editura Paideia, București, 1993, p. 143.

30. † Ioannis Zizioulas, *Ființa ecclesială*, trad. de Aurel Nae, Editura Bizantină, București, 1996, p. 12.

31. † Kalistos Timothy Ware de Diokleia, *Istoria Bisericii Ortodoxe*, trad. de Alexandra Petrea, București, 1997, p. 265.

32. Sergiu Bulgakoff, *op. cit.*, p. 143.

33. Pr. Ilie Moldovan, *Spiritualitate și responsabilitate în viața creștină*, în rev. „Studii teologice”, XXXVII (1985), nr. 1-2, p. 136.

34. P. Svetlov, *Opyt II*, p. 25-27 apud K. Ch. Felmy, *op.cit.*, p. 59.

Astfel, prin viața lor sfântă, „sfinții lui Dumnezeu încredințează în chip convingător și adevărat toate celelalte dogme despre Biserică, despre har, despre Sfintele Taine, despre Sfintele Virtuți, despre om, despre păcat, despre Sfintele Moaște, despre Sfintele Icoane, despre viața viitoare și despre toate celelalte care alcătuiesc Iconomia divino-umană a mântuirii. Da, *Viețile Sfinților* sunt Dogmatica practică. Ele sunt Dogmatica experimentală, Dogmatică devenită trăire în viața cea sfântă a oamenilor sfinți ai lui Dumnezeu”³⁵.

Experiența ecclesială a credinței pe care o mărturisim își găsește justificarea în aceea că viața liturgică a Bisericii este expresia vie a unei prezențe, a prezenței Duhului Sfânt. Duhul Sfânt este Cel care actualizează în chip epifanic (adică prin descoperire, prin arătare în slujba bisericească a slavei negrăite Dumnezeiești) întreaga iconomie a mântuirii neamului omenesc, realizată în Iisus Hristos.

Pornind de la aceste scurte considerații, înțelegem că orice conținut al credinței noastre nu trebuie despărțit de experiența vie a Bisericii.

Constatând tendințele lumii contemporane în a înțelege viața în Hristos și trăirea ei, teologul Leonid Uspensky arată că „...ghidul inefabil al drumului nostru duhovnicesc, mărturisirea noastră de credință, nu mai este pentru mulți decât un ritual tradițional sau o obișnuință pioasă și emoționantă. Unitatea organică dintre dogmă și legea morală în Liturghie s-a rupt, s-a dezagregat. Această absență a unității interioare distruge plenitudinea liturgică a dumnezeieștilor noastre slujbe”³⁶.

Acest mod de înțelegere a cultului Bisericii nu este altceva decât o influență a scolasticii asupra teologiei răsăritene, ceea ce a generat două concepții eronate cu privire la cult: o concepție raționalistă, care avea drept consecință divorțul dintre dogmatică și liturgică, reducând cultul la un ansamblu de rituri și ceremonii și o concepție pietistă, care se manifesta printr-o pseudoevlavie față de ritualurile Bisericii. Deci, această captivitate apuseană a alterat locul, experiența și funcția Liturghiei în viața Bisericii, ea încetând să mai fie văzută și experimentată ca „epifanie” a credinței Bisericii, a experienței sale,

35. Arhimandrit Iustin Popovici, *Omul și Dumnezeu-Om. Abisurile și culmile filosofiei*, trad. pr. prof. dr. Ioan Ică, diac. dr. Ioan I. Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 1997, p. 106.

36. Leonid Uspensky, *Icoana, vedere a lumii duhovnicești – câteva cuvinte despre sensul dogmatic al icoanelor* –, în vol. „Ce este icoana?”, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 2005, p. 16.

ca sursă a teologiei, fapt ce periclitează tocmai comunicarea vie dintre ea și teologie³⁷. Alexander Schmemmann subliniază: „a afirma că Liturghia este sursa *par excellence* a teologiei nu reprezintă, cum ar putea crede unii, un reducăionism al teologiei la Liturghie, transformarea ei în «teologie liturgică». Ultima a apărut ca o consecință a îndepărtării dintre teologie și Liturghie, fiind astfel *rodul nelegitim al unei situații nelegitime*. Toată teologia trebuie să fie, într-adevăr «liturgică», dar nu în sensul că Liturghia e unicul obiect de studiu, ci în sensul că are ultimul punct de referință în credința Bisericii, manifestată și comunicată în Liturghie, în acea viziune și experiență catolică, care, din cauza înstrăinării față de Liturghie, lipsește³⁸.

O primă măsură în depășirea acestei înstrăinări dintre teologie și Liturghie ar consta într-o „critică liturgică a teologiei și o critică teologică a Liturghiei”³⁹, pentru a „reda Liturghiei sensul ei teologic, iar teologiei dimensiunea ei liturgică”, pentru ca teologia să redescopere acel *lex orandi* al Bisericii, iar Liturghia să se reveleze ea însăși ca *lex credendi*⁴⁰. Așadar, „pentru depășirea divorțului dintre teologie și viața Bisericii se impune revenirea la izvoare, redescoperirea conștiinței sacramental-liturgice, precum și accentuarea aspectului calitativ, duhovnicesc” al teologiei ortodoxe⁴¹.

În acest context, putem spune că reorientarea teologiei către dimensiunea „experienței” apare ca o mutație fundamentală a teologiei ortodoxe contemporane, față de „teologia de școală” a secolelor XIX-XX, construită

37. Alexander Schmemmann, *Biserică, lume, misiune*, trad. Maria Vințeler, Editura Reînțregirea, Alba Iulia, 2006, p. 193. Schmemmann subliniază consecințele acestei pseudomorfoze: a) separarea dintre teologia dogmatică și teologia liturgică, ultima fiind redusă și identificată cu tipicul bisericesc; b) separarea Tainelor Bisericii și a celorlalte slujbe de Sfânta Liturghie și Taina Euharistiei, așa încât s-a creat o tensiune între cultul public și cel privat; c) apariția distincției în cadrul liturgicii dintre esență și forme, așa încât Liturghia și Tainele au părți principale și părți secundare; d) interpretarea cultului și a Liturghiei prin intermediul unei hermeneutici analogic-simbolice raționaliste, axate pe comemorarea evenimentelor istorice și a vieții Mântuitorului, fără conștientizarea credincioșilor, în vederea participării și unirii cu Hristos (vezi pr. Cornel Toma, *Lex orandi, lex est credendi sau unitatea dintre dogmă, spiritualitate și cultul Bisericii*, în vol. Alexander Schmemmann, *Introducere în teologia liturgică*, Editura Sofia, București, 2002, p. 14-15).

38. Idem, *Biserică, lume, misiune*, p. 200.

39. *Ibidem*, p. 199.

40. *Ibidem*, p. 207-208.

41. Lect. dr. Cristinel Ioja, *Homo Adorans-între Iisus Hristos și politeismul lumii contemporane*, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, Arad, 2008, p. 115.

pe modelul occidental, unde separația dintre teologie și viața Bisericii era evidentă și cu consecințe majore în plan eclesial. Modelul autentic al teologiei ortodoxe contemporane este și trebuie să fie cel al teologiei patristice și bizantine, teologie inspirată din experiența eclesială, liturgică și mistico-ascetică a Bisericii. În Ortodoxie, tradiția liturgică și mistico-ascetică, cultul, icoanele, filocalia, nu sunt simple anexe cu rol de zidire sufletească a credincioșilor, ci părți constitutive ale teologiei, sunt nu numai izvor, ci și criteriu al Ortodoxiei și ferment al înnoirii teologice⁴².

II. Caracterul epifanic al cultului divin. Teologia prezenței

Așa după cum am arătat până aici, experiența creștină se realizează prin integrarea noastră în conținutul liturgic al rânduiei de cult, având ca ultim temei ceea ce Teologia Liturgică numește caracterul epifanic al cultului, adică prezența la slujbă ca lucrare a Duhului Sfânt, integrându-ne astfel în evenimentul celebrat.

Din păcate, multă vreme o parte a teologilor liturgiști s-au referit doar parțial la această problematică a caracterului epifanic al cultului, accentuând mai mult caracterul comemorativ, anapnetic, de aducere-aminte prin intermediul cultului a iconomiei mântuirii neamului omenesc.

a. Precizări terminologice.

Conform Dicționarului grec-român, termenul „epifania” înseamnă: „apariție, arătare, manifestare a Dumnezeiescului sau stălucire”⁴³ (a slavei, am zice noi). Potrivit părintelui André Scrima, termenul „*epifanie*” înseamnă „Dumnezeu care Se arată”, desemnând „Ceva ascuns care, arătându-se, constituie o realitate nou adusă la existență, care nu se manifestase încă”⁴⁴.

42. Pr. prof. dr. Ioan Ică și diac. Ioan I. Ică jr., *Înnoirea în teologia ortodoxă contemporană: sens, probleme, dimensiuni*, Introducere la: Karl Christian Felmy, „Dogmatica experienței eclesiale”, trad. pr. prof. Ioan Ică, Editura Deisis, Sibiu, 1999, p. 14.

43. Prof. dr. Mauri ce Carrez și Francois Morel, *Dicționar grec-român al Noului Testament*, traducere prof. Gheorghe Badea, Editura Societatea Biblică Interconfesională din România, București, 1999, p. 117.

44. André Scrima, *Biserica liturgică*, traducere Anca Manolescu, Editura Humanitas, București, p. 129.

b. Epifania în cultul divin. Prezentul liturgic

În studiul de Liturgică Generală al părintelui profesor Ene Braniște, găsim câteva trimiteri la caracterul epifanic al cultului, care pun în evidență faptul că „slujbele noastre divine nu sunt «simple amintiri sau simboluri», ci acțiuni misterioase, teofanii, care ne fac să retrăim, cu adevărat evenimentele din istoria mântuirii”⁴⁵.

Biserica este expresia vie a unei prezențe, a prezenței Duhului Sfânt. Duhul Sfânt este cel care actualizează în chip epifanic întreaga iconomie a neamului omenesc. Și aceasta se întâmplă în slujbele Bisericii⁴⁶. Mântuirea adusă lumii prin lucrarea răscumpărătoare a lui Hristos rămâne pură potențialitate, dacă nu este actualizată prin lucrarea Bisericii. Or, tocmai slujba face prezentă această iconomie a mântuirii lumii, actualizând istoria și evenimentele mântuirii prin lucrarea Duhului Sfânt. Această lucrare a Duhului Sfânt se experiază ca o prezență activă în Biserică prin intermediul slujbelor și al rânduielilor ei. Nu numai Sfintele Taine, ci întreg cultul divin ne împărtășește harul dumnezeiesc, sfințitor și îndumnezeitor, înțeles în Răsăritul creștin ca un har personal, adică făcut accesibil oamenilor prin intermediul Persoanei lui Hristos sau a Duhului Sfânt. În acest sens, relația între iconomia Fiului și iconomia Duhului Sfânt este una perihoretică, adică de întrepătrundere reciprocă, punctul lor de întâlnire fiind tocmai viața liturgică a Bisericii.

Din această perspectivă spunem că rânduiala liturgică nu doar amintește trecutul, ci ne situează, prin lucrarea Duhului Sfânt, împărtășită prin intermediul ei, în evenimentul relatat și ne introduce în prăznuire. În întreg cultul divin, distanța temporală este anulată, așa încât, în și prin slujbă, suntem integrați în dimensiunea mereu actuală a Împărăției lui Dumnezeu, la care suntem făcuți părtași „astăzi”. Întreaga desfășurare a slujbelor Bisericii nu face altceva decât să actualizeze iconomia mântuirii ca „astăzi” al Împărăției lui Dumnezeu. Prin prezența Duhului Sfânt împărtășită în slujba bisericească, reintrăm în fiecare sărbătoare ce se face prezent, astăzi,

45. Pr. prof. dr. Ene Braniște, *Liturgica generală*, ed. a II-a, Editura Episcopiei Dunării de Jos, Galați, 2002, p.80.

46. A se vedea despre aceasta pe larg la pr. prof. dr. Viorel Sava, *Cultul ortodox spațiul prezenței și lucrării Duhului Sfânt*, în „Dialog teologic”, Revista Institutului Teologic Romano-Catolic, I (1998), nr. 1, p. 112-123.

în așa fel încât aceasta devine o unică și reînsuflețitoare lucrare a mântuirii și pentru noi, cei de astăzi.

Astfel, anul liturgic, departe de a fi o rece și fără de viață întruchipare a faptelor din trecut, este o întâlnire vie și personală cu Iisus în ziua de azi⁴⁷. Acest *astăzi* pe care îl întâlnim ca o continuitate în toate rânduielile liturgice ale Bisericii noastre este mai mult și altceva decât o simplă istorisire, sau aducere-aminte și comemorare, „este un eveniment ce se întâmplă *acum*“⁴⁸. Credinciosul participă la evenimentul desfășurat în slujba bisericească ca la un *astăzi*, pentru că toate evenimentele capătă în dimensiunea liturgică sensul prezenței, a coborârii veșniciei în timp. Toate evenimentele descrise în iconografia liturgică nu sunt momente trecute și încheiate în istorie „pentru că Cel care le-a săvârșit, deși le-a împlinit în timp, este Cel mai presus de timp și în afara timpului, și lucrarea lui contrage trecutul și viitorul într-un veșnic prezent, într-un *astăzi*, într-un eveniment ce se manifestă ori de câte ori sinaxa (adunarea) liturgică euharistică se realizează“⁴⁹. „Pentru oricine are experiența vie a slujbei, frecvența repetare a lui *astăzi* nu e doar o figură de stil. Căci rodul însuși al Liturghiei este cu adevărat acela ca în ea și prin ea orice a săvârșit cândva Hristos să se întoarcă mereu la viață, să fie făcut din nou prezent, actualizat în legătură cu noi și cu mântuirea noastră“⁵⁰. *Aastăzi*-ul din slujba bisericească, departe de a fi doar o simplă formulă de stil, „înfățișează esența conștiinței liturgice. Căci tot ce Hristos a săvârșit cândva se întoarce veșnic la viață, se face prezent în chip tainic în clipa de acum, trecând dincolo de timp, unind prezentul cu trecutul și așezându-ne pe fiecare dintre noi în lucrările sfinte ale istoriei. Ele devin evenimente din (în) viața noastră“⁵¹. Astfel, în slujbă „are loc o întâlnire existențială între noi și Hristos la nașterea, răstignirea sau învierea Sa. Întâmplările sfinte sunt prezente tainic, aici și acum.

Înțelegem în această perspectivă faptul că în slujba bisericească, noi nu avem în vedere evenimentul petrecut cu peste două mii de ani în urmă, ci

47. Anthony M. Coniaris, *Introducere în credința și viața Bisericii Ortodoxe*, traducere Constantin Făgețan, Editura Sofia, București, 2001, p. 93.

48. Pr. dr. Vasile Vlad, *op. cit.*, p. 56.

49. *Ibidem*, p. 57.

50. Alexander Schmemmann, *Liturgy and Life*, Dept. Of Religions Education, Orthodox Church in America, f.a, p. 19.

51. Anthony M. Coniaris, *op. cit.*, p.93.

trăim totul ca pe un prezent continuu, integrând fiecare moment în perspectiva Împărăției „ce va să vină“ și „a și venit“. Prăznuirea liturgică este, astfel, „o re-intrare a Bisericii în eveniment, iar aceasta... înseamnă ... realitatea vie și concretă a sa ... Prăznuirea acestui «astăzi» al Bisericii este vremea când un fapt istoric devine eveniment pentru noi”⁵².

În slujba bisericească, lucrarea răscumpărătoare a lui Hristos pentru noi capătă astfel o valoare veșnică și absolută, ea putând să se manifeste în rânduiala liturgică în toată vremea ca un neîncetat *astăzi*, „ca un *ceva* ce se realizează *acum* în credinciosul ce-și încadrează liturgic viața”⁵³. Astfel, „*astăzi* vine să se nască în ieslea sufletului meu și al tău, spre a ne duce o viață nouă. *Aastăzi* îmi dă Preascumpul Său Trup și Sânge, pentru a mă mântui. *Aastăzi* Se spânzură pe Cruce pentru mine. *Aastăzi* înviază, înviindu-mă și pe mine împreună cu El. *Aastăzi* se schimbă la față, iar eu mă schimb împreună cu El. *Aastăzi* se înalță la ceruri, iar eu mă înalț împreună cu El. Așa se face că minunatul cuvânt *astăzi* sfarmă zidurile trecutului și ale viitorului și-L face pe Hristos a fi Cel veșnic prezent, Care este „ieri și astăzi și în veci același“ (Evrei 3, 8) ... În fiecare an, calendarul liturgic re trăiește și face din nou prezente sfintele prilejuri ale mântuirii noastre, astfel încât noi suntem acolo când ele au loc. Trecutul iese la iveală și se unește cu prezentul. Lucrările lui Dumnezeu pentru poporul Său nu sunt îngropate în trecut. Ele trăiesc în prezent. Istoria nu face să sece harul. Dumnezeu este prezent prin veacuri, neîncetând nicicând a-Și săvârși lucrarea pe care a început-o”⁵⁴.

Referindu-se la trăirea evenimentelor trecutului ca la un prezent perpetuu, în cadrul vieții liturgice a Bisericii, Paul Evdokimov subliniază următoarele: „Formula sfântă în vremea acea cu care începe orice citire liturgică a Evangheliei înseamnă *timpul sfânt – in illo tempore –*, ceea ce se petrece *acum*, ceea ce este contemporan. În timpul slujbei de Crăciun, noi asistăm la nașterea lui Hristos, iar în noaptea Paștilor ne apare Hristos înviat și-i face pe cei care comemorează *martori oculari* ai unor evenimente ce s-au petrecut în marele Timp. Aici nu mai sunt urmele timpului mort, al repetițiilor, ci totul rămâne odată pentru totdeauna ... Același act dumnezeiesc

52. Alexander Schmemmann, *Postul cel Mare*, trad. Andreea și Laurențiu Constantin, Editura Doris, București, 1998, p. 107.

53. Pr. dr. Vasile Vlad, *op. cit.*, p. 58.

54. Anthony M. Coniaris, *op. cit.*, p. 93-94.

s-a petrecut într-un anumit moment din istorie și se oferă mereu în Taină. El are puterea să deschidă timpul și să se sălășluiască înlăuntrul fiecărei clipe, cu adevăratul conținut al tuturor clipelor⁵⁵.

Sărbătoarea privită ca eveniment este de fapt o anticipare a sărbătorii veșnice din Împărăție⁵⁶. Ea ne pune în legătură cu veșnicia, fiind „o anamneză, o sesizare a realității primordiale în mijlocul timpului obișnuit⁵⁷. Memorialul istoriei mântuirii noastre este așadar sacramental, din această perspectivă, teologul rus Serghei Bulgakov vorbește despre „realismul riturilor răsăritene⁵⁸.

În cultul divin „noi devenim contemporani ai evenimentelor biblice de la Geneză până la Parusie, le trăim la concret, ca martori oculari⁵⁹. În acest sens vorbim despre un neîncetat „prezent liturgic“, căci în slujba Bisericii „trecutul se trăiește ca prezent, iar viitorul se gustă prin anticipare. În mod paradoxal, „...nu cunoaștem trecut, prezent și viitor, ci totul devine, prin puterea Duhului Sfânt, un prezent continuu⁶⁰.

III. Mărturisirea credinței privită din perspectiva caracterului epifanic al cultului divin

Din perspectiva caracterului epifanic al cultului divin, creștinul este chemat să-și desfășoare viața într-un neconținut eveniment liturgic, ca și un cadru prin excelență al dobândirii mântuirii. În sensul în care tot ceea

55. Paul Evdokimov, *Ortodoxia*, traducere de dr. Irineu Popa Ioan, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1996, p. 226.

56. A se vedea, în acest sens, P. Miquel, *La liturgie une oeuvre d'art. L'oeuvre de Dieu célébré par son peuple (vie monastique 13)*, Bellafontaine, 1981, p. 107.

57. *Ibidem*, p.181.

58. S. Bulgakov, *The Orthodox Church*, Londra, p.150, apud Tomas Spidlik, *Spiritualitatea Răsăritului Creștin. IV. Rugăciunea*, trad. diac. Ioan I. Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 1998, p. 105.

59. Olivier Clement, *Trupul morții și al slavei – scurtă introducere la o teopoetică a trupului*, trad. Eugenia Vlad, Editura Asociației Filantropice creștine Christiana, București, 1996, p. 24.

60. Pr. prof. dr. Mircea Basarab, *Liturgia după Liturghie: o aspirație și un stil de viață creștină*, în rev. „Mitropolia Banatului“, XXIX (1979), nr. 7-9, p. 521; deși afirmațiile la care am făcut trimitere se referă strict la slujirea Sfintei Liturghii, în virtutea celor afirmate mai sus (privitor la caracterul epifanic al cultului divin), ele au aceeași încărcătură pentru întreaga slujire liturgică a Bisericii.

ce se întâmplă în interiorul lăcașului Bisericii, întreaga rânduială liturgică, trebuie privită în perspectiva soteriologic-eschatologică, ca reactualizare a întregii iconomii a mântuirii neamului omenesc spre dimensiunea Împărăției. Astfel, orice problemă a credinței coboară din sfera conceptualului în sfera evenimentului vieții, spre finalitatea sa – desăvârșirea din Eshaton. Desigur că și „evenimentul vieții“ nu anulează sfera conceptualului, întrucât are nevoie de acesta pentru a exprima câte ceva din taina care îmbrățișează „evenimentul vieții“. De fapt, aceasta este marea provocare a teologiei, aceea de a ține împreună cuvântul și taina, apofaticul și catafaticul, ambele realități întâlnindu-se din plin, într-o îngemănare strânsă, și în Liturgia și cultul Bisericii Ortodoxe.

Privind astfel lucrurile, trebuie să afirmăm că în teologia ortodoxă nu putem lăsa adevărurile credinței doar la nivelul înțelegerii lor cu mintea, căci aceste adevăruri trebuie experiate, trebuie întrupate în viața noastră și afirmate în chip liturgic, în cultul divin al Bisericii și prin extindere în dimensiunea social-cosmică a existenței noastre. În sensul acesta afirmăm și subliniem necesitatea abordării tuturor problematicilor teologiei dintr-o perspectivă liturgică, accentuând dimensiunea catafatic-apofatică a lor.

a. Innografia

– *expresie și exprimare doxologică a credinței Bisericii*

În Biserica Ortodoxă, textele imnelor liturgice au un evident caracter teologic, exprimând învățătura de credință creștină⁶¹. Părintele profesor Ene Braniște arată în acest sens faptul că „învățătura sau dogma ortodoxă și-a găsit formele de exprimare în cadrul cultului său, atât în innografia bizantină (canoane, tropare, condace etc., s.n.), cât mai ales în textele liturgice răsăritene“⁶².

Slujbele, cu întreaga lor compoziție innografică, așa cum au fost alcătuite încă din primele veacuri ale creștinismului, „împlinesc ... cerințele duhovnicești ale credincioșilor Bisericii“⁶³. Aici trebuie să găsim explicația

61. Pr. prof. dr. Vasile Grăjdian, *Studii de Teologie innografică*, Editura Universității „Lucian Blaga“, Sibiu, 2008, p. 9.

62. Pr. prof. dr. Ene Braniște, *Liturgica generală*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, p. 692

63. Pr. prof. Vasile Ignătescu, *Penticostarul în viața duhovnicească a Bisericii Ortodoxe*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei“, XXXVI (1960), nr. 5-6, p. 326.

faptului că întreg cultul bisericesc ortodox, „prin extensiunea și varietatea cântărilor lui, prin conținutul lui dogmatic și de învățătură, împlinește în bună măsură funcția catehetică a Bisericii. Trăitorii cei mari ai credinței, Sfinții Părinți și învățătorii Bisericii, odată cu frământarea și definirea adevărilor dogmatice și-au luat și sfânta osteneală să dăruiască Bisericii, prin slujbele și cântările religioase pe care le-au întocmit, un cadru de rugăciune cât mai potrivit sufletului și totodată cât mai apropiat de exprimare a conținutului, a bucuriilor și bunătaților dumnezeiești ale vieții celei noi, dăruite de Hristos Domnul Bisericii Sale⁶⁴. După cum se știe, cărțile de cult cu rugăciunile și conținuturile lor imnografice sunt „izvoarele cele mai sigure de cunoaștere a învățaturii de credință a Bisericii și a trăirii ei religioase“, căci, „rugăciunile și imnele liturgice ... nu sunt altceva decât transpunerea în forme rituale a învățaturii de credință a Bisericii și a evlaviei credincioșilor...“⁶⁵. Este foarte important de urmărit structura dogmatică a imnelor liturgice, care se fac purtătoare în cadrul eclesiei a învățăturilor de credință accesibile în acest mod credincioșilor, cărora le prezintă credința autentică. În acest sens, referindu-se la imnologia prezentă în Octoihul Mare, profesorul Nicolae Buzescu afirmă că aceasta poate fi socotită, fără nicio exagerare, o sumă poetică a teologiei dogmatice ortodoxe, pentru că regăsim abordate în ea absolut toate temele fundamentale ale teologiei ortodoxe⁶⁶. Din această perspectivă, slujba bisericească devine, după cum o definea teologul Constantin Andronikof, „locul teologic prin excelență“⁶⁷.

Așadar, imnografia ortodoxă, cuprinsă în cărțile de cult, „ca parte integrantă, de o importanță covârșitoare a Sfintei Tradiții, este aceea care reflectă, într-un mod extrem de riguros, învățătura de credință a unei Biserici. În creațiile imnografice și în rugăciunile pe care le conțin aceste cărți, este expusă toată gândirea teologică, bazată pe Sfânta Scriptură, pe hotărârile Sinoadelor Ecumenice, pe operele Sfinților Părinți și pe pietatea clerului și a credincioșilor“⁶⁸. Din imnografia cărților liturgice „s-ar putea întocmi

64. *Ibidem*.

65. Pr. prof. dr. Nicolae D. Necula, *Doctrina și viața religioasă a Bisericii Copte, reflectate în rugăciunile și imnele sale*, în „Ortodoxia“, XXVIII (1976), nr. 3-4, p. 538.

66. Pr. prof. N. C. Buzescu, *Eclesiologia Triadocentrică în canoanele Octoihului*, în „Ortodoxia“, XXVIII (1976), nr. 2, p. 349.

67. Constantin Andronikof, *op. cit.*, p. 26.

68. *Ibidem*, p. 490.

extrase privitoare la Sfânta Treime, Întrupare, mântuire, Taine, cultul sfinților îngeri, al icoanelor, al sfinților, ca și cultul morților⁶⁹. Textele liturgice au, așadar, un bogat conținut doctrinar, deși „învățătura de credință nu este formulată în forma sistematică a unor articole de catehism, cărțile de cult nefiind nici tratate de dogmatică, nici colecții de definiții sinodale...”⁷⁰. Din această perspectivă, trebuie să precizăm faptul că slujbele bisericești nu au doar un caracter „decorativ”⁷¹, așa încât, cântările cuprinse în cărțile de cult „nu sunt o simplă adăugare mecanică a unor creații izolate și arbitrare ale unui misticism nociv și ale unui simbolism căutat”⁷², fiindu-le subliniat mai mult caracterul teologic, în sensul dogmatic al iconografiei liturgice ortodoxe⁷³. Acest fapt devine evident dacă se ia în considerare textul multora dintre cântări, care expun uneori, am putea spune, la modul direct, ca formulare dogmatică, „învățături cu caracter dogmatic, hristologic și trinitar, sau privind pnevmatologia, soteriologia, mariologia și celelalte aspecte ale mântuirii”⁷⁴. Ceea ce constituie mai ales o permanentă valoare teologică a textului liturgic este faptul că „în slujbele bizantine sinoadele de la Niceea, Constantinopol, Efes și Calcedon nu au fost pur și simplu „transpuse” din limbajul filosofic în cel al poeziei liturgice, ci ele au fost tâlcuite, aprofundate, înțelese, manifestate în toată semnificația lor”⁷⁵. De altfel, după cuvintele Sfântului Teodor Studitul „slujbele Bisericii recapitulează iconomia mântuirii”⁷⁶.

69. Dr. Ioan Zugravu, *Cultul nostru văzut de cunoscători străini*, în „Candela”, vol. omagial, 1938, p. 41; Pr. Ioan Gh. Chirvasie, *Învățătura despre sfinții îngeri în cărțile de slujbă ale Bisericii Ortodoxe*, în „Glasul Bisericii”, XXVIII (1969), nr. 5-6, p. 572; G. Lefevre, *Liturgia*, ed. V, 1936, p. 173.

70. Dom Lambert Beauduin, *Liturgie et cathéchisme en Occident et Orient*, în „Irenikon”, tome VII, nr. 6 (nov.-dec.), 1930, p. 656; Vezi și pr. asist. Nicolae D. Necula, *Cultul divin, mijloc de apărare a drepte credințe*, în „Glasul Bisericii”, XXXV (1976), nr. 9-12, p. 902.

71. Evaghelos Theodorou, *La phénoménologie des relations entre L'Eglise et la liturgie*, în vol. „Église dans la liturgie” (Conférences Saint-Serge, XXVI-e semaine d'études liturgiques, Paris, 1979), Roma, 1980, p. 290 ș.u.

72. Idem, *Le sens, l'esprit, la méthodologie du Triode*, în vol. „La liturgie: son sens, son esprit, sa méthode – liturgie et théologie” (Conférences Saint-Serge, XXVIII-e semaine d'études liturgiques, Paris, 1981), Roma, 1982, p. 305-320.

73. Pr. Vasile Grăjdian, *op. cit.*, p. 86.

74. Pr. prof. dr. Ene Braniște, *op. cit.*, p. 731.

75. Alexander Schmemmann, *Introducere în Teologia Liturgică*, p. 219.

76. Sfântul Teodor Studitul, *Antirrheticus I*, 10 în P.G. 99, 340 C.

Forma doxologică pe care o îmbracă învățăturile dogmatice în cântarea ortodoxă este cea care ne ferește pe de o parte de conceptualism⁷⁷, aceasta întrucât, „Ființa divină nu poate fi exprimată prin concepte... (și) orice concept relativ la Dumnezeu este un simulacru, o imagine falsă, un idol... al lui Dumnezeu, în loc să-L reveleze pe Dumnezeu Însuși“⁷⁸. Din această perspectivă, trebuie să precizăm faptul că poezia imnografică „constituie un vehicul mai autentic al teologiei decât scolastica, atât pentru dinamismul ei, cât și prin faptul că în planul morfologic ea operează nu prin noțiuni abstracte, ci cu imaginile fundamentale atât ale Bibliei, cât și ale experienței umane dintotdeauna...“⁷⁹. Imnele Bisericii sunt creații ale unor mari Sfinți Părinți ai Bisericii care „prin folosirea lor liturgică, de slăvire a lui Dumnezeu ... se împărtășesc de lucrarea de iluminare a Harului Duhului Sfânt – prezent mereu în slujbele bisericești - purtând în ele viața care poate lipsi unor tratate doar teoretice, animând întotdeauna înțelesurile teologice“⁸⁰.

Pe de altă parte, cuvântul rostit liturgic, într-o dimensiune doxologică, devine expresia „uimirii ce cuprinde sufletul când gândește la Dumnezeu“⁸¹, atunci când nu mai este cu puțință decât să „încerc să laud pe Dumnezeu, nu să vorbesc despre El“⁸².

Dacă viața liturgică a Bisericii se constituie ca o „teologie întrupată“ și suport pentru traseul spiritual, ea este intens poetică. „Este poetică prin textele sale, care desfășoară uimitoare analogii simbolice, simetrii amănunțite, „antinomii apofatice“... Este poetică prin orânduirea temelor și a treptelor sărbătorilor, prin ritmul lor. Este poetică prin celebrarea în cuvânt imnic a unui mister de dincolo de cuvânt. Este poetică, în sfârșit, prin faptul că îl modelează, îl *plăsmuiește* pe participant ca ființă aptă de celebrare. Liturgica este creatoare de frumusețe“⁸³. Părintele André Scrima, referindu-se la

77. Pr. conf. dr. Ion Bria, *Spiritul Teologiei ortodoxe*, în „Ortodoxia“, XXIV (1972), nr. 2, p. 178.

78. Vladimir Lossky, *Teologia mistică a Bisericii de Răsărit*, trad. pr. dr. Vasile Răducă, Editura Anastasia, București, p. 31.

79. Sebastian Brock, *Efrem Sirul. I. Ochiul luminos. Viziunea spirituală a lumii la Sfântul Efrem Sirul*, traducere pr. M. Ielciu, Editura Deisis, Sibiu, 1995, p. 167.

80. Vasile Grăjdian, *op. cit.*, p. 17.

81. *Ibidem*, p. 32.

82. Sfântul Chiril al Ierusalimului, *Cateheze*, Cateheza a VI-a, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2003, p. 83.

83. Anca Manolache, *Geometria poetică a celebrării - notă introductivă - la André Scrima, Biserica liturgică*, Editura Humanitas, București, 2005, p. 20-21.

valoarea textelor liturgice, scrie: „Un text liturgic nu este un text „de citit“. Pe măsură ce înaintăm în interpretarea textului liturgic, el se desfășoară și își livrează sensul pe care îl conține pentru comunitatea mărturisitoare ... E un fel de mișcare circulară. Un text liturgic este menit să treacă în viața comunității care îl asimilează și care îl restituie cumva, în celebrarea sărbătorii. Un text liturgic este o garanție de prezență a Domnului înviat. E un jalon al traseului nostru între prima și a doua Sa venire, între Cincizecime și Parusie. Studiul unui text liturgic ar trebui, așadar, să constituie un punct de pornire pentru viață, iar nu un punct de oprire pentru înțelegere“⁸⁴.

*b. Semnificația teologică
a mărturisirii credinței prin cult*

În legătură directă cu caracterul său epifanic, cultul divin nu este altceva decât o mărturisire doxologică a întregului sistem dogmatic, căci „fiecare formulare liturgică este în esență o «mărturisire de credință» ... Prin însăși natura sa, actul liturgic comunică ceea ce propovăduiește“⁸⁵. Caracterul epifanic al cultului descoperă dimensiunea mărturisirii credinței, sub forma „cuvântului cu putere“, putere ce izvorăște din slujbă, ca dar al Duhului Sfânt. Credința depășește astfel, prin mărturisirea ei doxologică în cultul Bisericii, sfera verbalizării, devenind trăire. Din această perspectivă, Sfinții Părinți ai Bisericii accentuează necesitatea unei relații vii între dogmă ca adevăr de credință și viața creștină ca întrupare a adevărului mărturisit⁸⁶.

84. André Scrima, *op. cit.*, p. 119.

85. Pr. prof. John Breck, *op. cit.*, p. 143.

86. Amintim, în acest sens, câteva texte din Omiliile Sfântului Ioan Gură de Aur, în care Sfântul Părinte afirmă complementaritatea și unitatea dintre credința mărturisită și viață, dintre credință și fapte: „...sânguiți-vă ca împreună cu dreptele învățături să aveți și viață curată (...) Viața voastră să fie pe măsura învățăturilor, iar învățăturile să predice viața, căci «credința fără fapte este moartă», iar faptele fără credință sunt tot moarte. De avem învățături sănătoase, dar viața ticăloasă, de niciun folos nu ne sunt învățăturile; și iarăși, dacă avem viață curată, dar șchiopătăm în ce privește învățăturile, nici așa nu avem vreun câștig. De aceea, trebuie ca din amândouă părțile să întărim această zidire duhovnicească (...) Hristos a numit «*înțelept*» pe omul ale cărui fapte urmează cuvintelor; pe când pe cel care se mărginește la cuvinte l-a numit «*fără de minte*»“ (Sfântul Ioan Gură de Aur, *Omiliile la Facere* II, 5, în „Scrieri“, partea I, în col. „Părinți și Scriitori Bisericești“, vol. 21, trad. pr. Dumitru Fecioru, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1987, p. 44-45). Iar în alt loc: „Nimic nu îndeamnă pe cineva pe calea adevărului, ca viața curată. Oamenii

În Biserică, mărturisirea credinței o numim „Simbol de credință“, iar potrivit învățaturii patristice aceasta înseamnă că mărturisirea, în virtutea caracterului ei simbolic, „re-prezintă“ sau reactualizează în cadrul experienței adunării mărturisitoare evenimentele divino-umane pe care le relatează...; mărturisirea actualizează, în cadrul adunării, realitatea pe care o propovăduiește..., face din evenimentul mântuitor din trecut o realitate prezentă din viața Bisericii⁸⁷.

Mărturisirea în slujbă a credinței ca „relatare liturgică a istoriei sfinte este ea însăși un eveniment mântuitor ... – căci – cuvântul este și propovăduit și împlinit“. Astfel „împărăția devine prezentă într-un mod proleptic: nu numai «prin anticipare», ci ca o realitate transcendentă care penetrează

nu se uită atât la ce spunem noi, cât la ce facem noi. Și ca să vezi că lucrurile așa stau, iată! Chiar dacă am filosofa noi de nenumărate ori cu cuvântul și am vorbi despre supunerea la voia lui Dumnezeu, dar dacă atunci când se ivește prilejul nu arătăm prin fapte ce am spus, nu folosește atât cuvântul nostru, cât vatămă fapta; dar dacă și înainte de a vorbi și după ce am vorbit arătăm prin faptă că ne supunem voii lui Dumnezeu, suntem crezuți când dăm sfatul, pentru că împlinim cu fapta ce sfătuim. Hristos pe aceștia i-a fericit, spunând: «*Fericit cel ce face și învață*». Uită-te că întâi a pus fapta, apoi învățătura. Când fapta merge înainte, chiar dacă nu urmează învățătura, fapta e de ajuns să învețe mai puternic decât glasul pe cei ce o văd. Asta să urmărim totdeauna: să învățăm întâi cu fapta și apoi cu cuvântul, ca să nu auzim și noi de la Pavel: «*Tu care înveți pe altul, pe tine nu te înveți*» (*Ibidem*, VIII, 5, p. 104). Sau un alt text: „Să ne străduim să punem în sufletele noastre învățăturile cele sănătoase și odată cu asta să ducem și viață curată, pentru ca și viața să dea mărturie de dogmele noastre, dar și dogmele să ne arate viața vrednică de credință. Nu avem niciun folos dacă dogmele ne sunt drepte, dar viața stricată; și iarăși, nici nu putem câștiga ceva de folos pentru mântuirea noastră dacă avem viață curată, dar nu ținem seamă de dogme (...) Tot așa și creștinului, nu-i sunt de niciun folos dogmele drepte, dacă viața lui e stricată. De aceea și Hristos fericeste pe cei ce au și viața curată și dogmele drepte zicând: «*Fericit cel ce face și învață*». Învățătura cu fapta este mai bună și cu mult mai vrednică de credință decât învățătura cu cuvântul. Un om ca acesta poate să învețe chiar când tace, chiar când nu e văzut (...) Un om ca acesta va înălța mulțumiri și laude Dumnezeului universului, prin mii de limbi și prin mii de guri. Se vor minuna de el și de Stăpânul lui nu numai cei ce-l cunosc și cei care sunt martorii vieții lui, ci și cei care nu-l cunosc, dar au aflat de la alții viața lui, cei care locuiesc departe, în țări depărtate. Vor respecta covârșitoarea lui virtute nu numai prietenii lui, ci și dușmanii“ (*Ibidem*, XIII, 4, p. 154). În același sens și Sfântul Chiril al Alexandriei arată următoarele: „Corectitudinea dogmatică și dreapta înțelegere a cuvintelor dumnezeiești ale cuiva nu ne ajută cu nimic să-l socotim desăvârșit în virtute, dacă nu se adaugă la ea strălucirea în fapte“ (Sfântul Chiril al Alexandriei, *Închinarea și slujirea în Duh și Adevăr* în „Scrieri“, partea 1, col. „Părinți și Scriitori Bisericești“, vol. 38, trad. pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1991, p. 492).

87. Pr. John Breck, *op. cit.*, p. 128.

permanent în ordinea istorică pentru a înfăptui transfigurarea ultimă a omului și a universului⁸⁸.

Credința propovăduită în mod liturgic nu mai este doar auzire, ascultare, ci împărtășire (sau mai bine zis părtășie), participare la însăși săvârșirea ei, căci „Duhul este cel care revarsă asupra mărturisirilor liturgice ... calitatea simbolică ce face din Cuvânt o realitate prezentă pentru cei ce îl primesc cu credință⁸⁹. De aceea, „una este să știm că prin strigarea «Dumnezeul Meu, Dumnezeul Meu, pentru ce M-ai părăsit! », Hristos Cel răstignit Își manifestă «chenoza» și smerenia Sa. Cu totul altceva este să prăznuim acest eveniment în fiecare an ... când, fără să-l «raționalizăm», știm cu toată convingerea că aceste cuvinte, fiind oferite odată, rămân etern reale, astfel încât nicio biruință, nicio slavă, nicio «sinteză» nu pot să le ștergă vreodată. Una este să explicăm faptul că învierea lui Lazăr era «spre încredințarea învierii cea de obște» (troparul zilei), cu totul altceva este să prăznuim această întâlnire de lentă apropiere între viață și moarte⁹⁰.

În virtutea acestor realități, toate citirile liturgice ale cuvântului Sfintei Evanghelii care încep totdeauna cu zicerea: „În vremea aceea...“; „Zis-a Domnul...“, nu sunt doar rememorări ale momentelor iconomiei mântuirii, ale lucrării lui Hristos în lume, ci ele fac din prezentarea acestor evenimente un *astăzi* continuu, încadrându-ne pe noi în spațiul și timpul săvârșirii lor de către Domnul. Toate prăznuirile din cursul anului liturgic ne fac părtași prin intermediul slujbei bisericești la aceste evenimente celebrate, ele devenind prin lucrarea Duhului Sfânt, manifestată în Biserică, un *astăzi* perpetuu. În sensul acesta, toate verbele întrebuițate în imnografia liturgică a Bisericii sunt folosite la timpul prezent. Astfel, la Bunavestire, auzim: „Astăzi este începutul mântuirii oamenilor și arătarea bunăvoinței lui Dumnezeu...“; la Crăciun, cântăm în același sens: „Fecioara astăzi pe Cel mai presus de ființă naște...“; la Bobotează, liturgic exclamăm: „Astăzi Stăpânul Își pleacă grumajii sub mâna Înaintemergătorului ... Astăzi Ioan botează pe Stăpânul în apele Iordanului ... Astăzi Stăpânul în ape îngroapă păcatele oamenilor ... Astăzi Stăpânul de sus este mărturisit Fiu iubit ... Astăzi Stăpânul primește botez din mâna Înaintemergătorului ... Astăzi Făcătorul cerului și al pământului vine cu trupul la Iordan, cerând botez ... Astăzi făptura se luminează ...

88. *Ibidem*. p. 135.

89. *Ibidem*. p. 136.

90. Alexander Schmemmann, *Postul cel Mare*, p. 107.

Astăzi firea apelor se sfințește⁹¹; la Florii, auzim: „Astăzi Hristos intră în cetate...“⁹²; în săptămâna Sfințelor Patimi cântăm: „Astăzi s-a spânzurat pe lemn Cel ce a spânzurat pământul pe ape. Cu cunună de spini s-a încununat Împăratul îngerilor. Cu porfiră mincinoasă S-a îmbrăcat Cel ce îmbracă cerul cu nori...“⁹³; iar în noaptea Sfintei Învieri, doxologim: „Astăzi s-a făcut mântuire lumii că Hristos a înviat ca un Atotputernic...“⁹⁴. Într-un alt text de la Paști, zicem: „Ieri m-am îngropat împreună cu Tine Hristoase, astăzi mă scol împreună cu Tine, înviind Tu...“ etc.

Toate acestea arată că evenimentele economiei mântuirii se întâmplă în Biserică mereu la timpul prezent, credincioșii fiind martori oculari la săvârșirea lor. După cum se poate lesne observa, în slujbele Bisericii are loc o întâlnire existențială între noi și Hristos la nașterea, răstignirea sau învierea sa. Întâmplările sfinte sunt prezente tainic aici și acum.

III. Concluzii

Din cele prezentate mai sus ne-am putut face o imagine generală asupra a ceea ce reprezintă caracterul epifanic al cultului divin și care sunt implicațiile și semnificațiile pe care problema abordată le deschide pentru teologie. Concluzionând, vom face câteva scurte considerații:

1. Abordarea problematicilor de teologie ar trebui în mod obligatoriu să se facă prin integrarea lor în dimensiunea epifanică a rânduielii de cult. S-ar realiza astfel integrarea mărturisirii de credință în experiența eclesială. Dogma n-ar rămâne astfel doar la nivelul intelectului, ci ar fi întrupată, devenind faptuire. Tocmai de aceea, Teologia Dogmatică și Teologia Liturgică ar trebui puse împreună, pentru ca ceea ce gândim să și trăim, iar ceea ce trăim, aceea să și gândim;

2. Caracterul epifanic al cultului descoperă istoria mântuirii în Biserică, sub forma unui permanent „astăzi“, anticipând și oferindu-ne spre preguș-

91. *Rugăciunea la slujba Agheasmei Mari*, în *Mineiul pe Ianuarie*, Editura Reîntregirea, Alba-Iulia, ziua 6, p.130.

92. *Utrenia Floriilor, Slavă...*, după Psalmul 50, în *Triod*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2000, p. 534.

93. *Stihira Ceasului al nouălea din Sfânta și Marea Vineri*, în *Triod*, p. 634.

94. *Slujba Învierii, Canonul Paștilor, Cântarea 4, Irmosul*, în *Penticostar*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1999, p. 17.

tare Împărăția. În slujbă, iconomia mântuirii ni se descoperă ca un prezent continuu;

3. Cultul divin, prin epifanismul ce-l străbate, descoperă o prezență. La slujbă te afli în modul cel mai real în prezența lui Dumnezeu. De aceea, problema cunoașterii lui Dumnezeu nu poate fi separată de experiența liturgică. Ea trebuie să izvorască din întâlnirea cu veșnicia, în organismul eclezial. În sensul acesta, teologia trebuie cu necesitate să fie liturgică, adică integrată în dimensiunea experiabilității;

4. Din această perspectivă, credința nemărturisită eclezial este doar reluare, doar auzire, fiind lipsită de dimensiunea „cuvântului cu putere“. Pentru a putea fi întrupată, adică făptuită, ea trebuie mărturisită liturgic, în chip doxologic. Numai prezența evenimentului liturghisit pe care ne-o îmbie slujba ne poate pune în legătură cu Logosul veșnic. Și numai de aici putem lua „cuvântul cu putere“, cuvântul credinței, plin de puterea Duhului.